
Ivan
ROGIĆ

GLAVNI AKTERI
ENDOGENOG
LOKALNOG
RAZVITKA U
MEĐIMURJU

Najkraće rečeno, prakse izazivanja endogenog lokalnog razvitka naslanjaju se na tri sposobnosti lokalnog društva; to su (i) sposobnost promjene razvojnog pogona “iznutra”, na temelju lokalne akumulacije potrebnih poticaja i impetusa; (ii) sposobnost reagiranja i elastičnog posvajanja vanjskih izazova; (iii) sposobnost oblikovanja lokalnih institucionalnih sklopova i pravila koji bi poslužili kao socijalna infrastruktura takva razvitka (vidjeti Maleković, 2002.). Endogeno izazivanje lokalnog razvitka *nije istovrsno* oblikovanju zatvorena lokalnog gospodarstva. Posrijedi je jedan od više likova postmoderne rekonstrukcije razvojne racionalnosti. On se od likova “klasične” modernizacije razlikuje, ponajprije, po tomu što, sukladno generaliziranom iskustvu postmoderniteta, u procesu modernizacije uključuje socijalne sudionike s jasnije “kordinanom” socijalnom, kulturnom i ekologijskom osnovom.

Pri tomu se, dakako, *ne kida* veza između modernizacije, kao programa opće rekonstrukcije društva sukladno parametrima razvojne autonomije, i društvene sposobnosti oblikovanja razvojnih alternativa, izravno položenih na akumulaciju tehničkih uspjeha. Kida se, naprotiv, veza između programa modernizacije i posve apstraktna, pače dogmatična, legitimiranja razvojnih sudionika; bitno je sredstvo takva legitimiranja mjera udaljenosti razvojnog sudionika od svijeta života: koliko je udaljeniji, toliko je njegova autonomija “izvornija”. Zahvaljujući tomu, prema modernizacijskom rubu pomaknuti su svi sektori “tvrđe” *životne provjere* kakvoće modernizacijskih učinaka; ili, drukčije rečeno, *modernizacija se mjerila samom sobom*. Bilanca i arheologija društvenog ruba, neovisno o to-

mu jesu li njegovi likovi socijalni, ekologijski, periferijski ili, štoviše, imaginarni, pokazala je, međutim, da je skicirani model razvojne provjere, blago rečeno, “prekratak”.

Program postmoderne preobrazbe razvojnih praksa i strategija obuhvatio je, stoga, nove likove i mjera razvojnog osjetljivosti. Na tom tragu, lokalni razvitak nije više svodljiv na likove direktivnog pritiska “odozgo” pod kojim se, po pravilu, mrve strukture lokalnog života. Nego je izvedenica *suradnje* lokalnih razvojnih sudionika i generaliziranih silnica modernizacije. S pomoću mehanizama te suradnje akumulirana se sposobnost društva i nad/društva (metadruštva) da se ponaša razvojno autonomno diferencirano socijalizira, ekologijski pacifizira, lokalno optimizira, i, napokon, selektivno projektira. Očito je da se takvo posredovanje na lokalnoj razini ne može uspješno obaviti bez autonomne sposobnosti lokalnoga društva da spomenutu razvojnu suradnju koristi kao središnji mehanizam izazivanja i samostvaranja mjerodavnih razvojnih mreža u navlastitim granicama. Njegova životna, ekologijska i sociokulturna konkretnost (određenost) postaje, dakle, posebnim izvorom razvojne racionalnosti i – prednosti.

Posve je očito da svi sudionici lokalnoga društva *nisu jednako sposobni* za naznačene poslove. Odgovor na pitanje: koji su najsposobniji? najbolje pripremaju (poduzeta) istraživanja. Jer se oni mogu nalaziti koliko u formalnim institucijama toliko i u neformalnim mrežama, koliko u središtima akumulacije institucionalne društvene moći toliko i po institucionalnoj i socijalnoj periferiji, koliko na novim popisima poduzetničkih uspješnika toliko i u raznolikim “inkubatorima” izvan razvojnih mreža i sektora. Budući da su takva istraživanja, po pravilu, rijetka, uvidi koji stoje na raspolaganju nemaju uvijek potrebnu sustavnu kakvoću. *Zato se i u ovom radu ograničujemo na opis osnovnih (sudionika). Izostavljena je analiza poduzetničkih sudionika, jer o njezinim rezultatima izvješćuju drugi tekstovi u knjizi. Pozornost je, dakle, usmjerena na stanovništvo lokalne zajednice te na glavne sudionike u ustroju lokalne samouprave: županiju; grad i općine.* Odbir, ponavljamo, nije posljedica analitičkog predumišljaja, nego raspoloživih mogućnosti.

Za razliku od nekoliko drugih županijskih jedinica u županijskom ustroju u Hrvatskoj, međimurska je naslonjena na lokalnu zajednicu koja se “prirodno” samooznačuje zajednicom. Spojnica je u tradicionalnoj identifikaciji s Međimurjem. Zato držimo zasnovanom hipotezu da je, unatoč modernoj fragmentaciji (prisutnoj, uostalom, i na drugim hrvatskim područjima), zasnovano govoriti o međimurskoj lokalnoj zajednici kao *zbijskoj tvorevini* koja odredljivo diferencira socijalno ponašanje uključenih članova. Polazeći od skicirane hipoteze čini se korisnijim sustavnije opisati *čimbenike akumulacije socijalnog i kulturnog kapitala u njoj* negoli ponuditi opći portret radnog kontingenta.

(i) *Tradicija pismenosti*. U mnogim je suvremenim analitičkim prijedorima glavni “predmet” – pismenost. Pri tomu je pozornost usmjerena na njezine razvojne implikacije te na nove likove koji dopuštaju raspravu o stanovitoj *evoluciji* temeljnih likova pismenosti. Podaci s kojima raspolažemo ograničuju nas ovdje na osnovnu raspravu o njezinim razvojnim implikacijama. Tri su podatka posebno uočljiva promatra li se međimursko stanovništvo u usporednoj perspektivi (vidjeti tablice u dodatku teksta N. Kerovec u ovoj knjizi): vidljiv je mali udio nepismenih, među najmanjima je u Hrvatskoj; vidljiv je i mali udio ljudi s višom i visokom naobrazbom; među skromnijima je u Hrvatskoj; dominantna je skupina sa završenom osnovnom i srednjom školom.

Srodne razdiobe prisutne su i na drugim hrvatskim područjima. Ali su međusobne razlike i više nego poučne. One izravno ukazuju da je na području Međimurja nepismenost iskorijenjena *relativno rano*, približno u isto vrijeme kada je iskorijenjena na sjevernom hrvatskom primorju i u istarskoj unutrašnjosti. K tomu, pokazuju da je evolucija pismenosti po “okomici” ostala relativno skromna. Svakako da na nju utječe razdioba društvene moći. Ali, koliko je vidljivo, skromni udio ljudi s višom i visokom naobrazbom u međimurskoj zajednici ne može se primjereno protumačiti samo time. Štoviše, rano iskorjenjivanje nepismenosti vjerojatnom čini hipotezu da je Međi-

murcima viša naobrazba bila *pristupačnija* negoli skupinama s drugih hrvatskih područja. Zbog toga se mora računati i s dodatnom hipotezom; po njoj je međimursko “povjerenje” u osnovnu/srednju naobrazbu posljedica *racionalna uvida* da je takva naobrazba dostatna za oblikovati poželjni životni i socijalni položaj i perspektivu. Skicirani stav dodatno implicira i ocjenu da je za pojedinca općenito puno bolje završiti naobrazbeno razdoblje *što prije*; drukčije rečeno, da je socijalno poželjno *životno se osamostaliti koliko je moguće ranije*.

Naznačeni nalaz “riva” u središte analitičke pozornosti, vidljivo je, hitnu da osoba što prije ostvari/oblikuje *životnu autonomiju*. Hitnja se, dakako, može protumačiti tlakom socijalnih ovisnosti koje su upisane u kolektivno pamćenje međimurske lokalne zajednice. No, poznato je, djelovanje iskustva ovisnosti nije toliko nedvosmisleno da bi neposredno određivalo i predložak ukidanja same ovisnosti. Korijen predloška mora se, stoga, potražiti drugdje. Skloniji smo hipotezi da mu je korijen u strukturno postojanoj, “anarhoidnoj”, sklonosti seljačkog svijeta likovima autonomije, analognim likovima autonomije malih zemljišnih vlasnika. Koliko je zbiljski domašaj te autonomije skromniji, toliko je očitija pripravnost socijalnih sudionika njezine likove na imaginarnoj razini dodatno “popravlјati”. Zato se njezin sadržaj u socijalnom iskustvu pojedinaca i skupina, po pravilu, javlja označen izrazito povoljnim pridjevima. Zaoštrenije rečeno, učvršćivanje osobne životne autonomije doživlјuje se kao jedna vrst generalizirane dužnosti, neovisno o tomu u kakvim se posebnim prilikama sam imperativ pretvara u konkretno djelovanje.

(ii) *Profesionalna tradicija*. Iz podataka spomenutih u prethodećem odjeljku proizlazi i hipoteza da je *obrtnička/srednjetehnička naobrazba optimalan oblik naobrazbe za većinski udio Međimuraca*. Hipoteza izravno upućuje na pitanje o osnovnim predlošcima profesionalne diferencijacije u međimurskom društvu. Podaci o agrarnoj prenapučenosti (Laci, 1994.) pokazuju da se diferencijacija nije mogla konzervirati shemom seljak – seljak. Biti, dakle, rođen na zemlji još ne implicira i zajamčenu mogućnost životnog osamostalјivanja u liku seljaka. Namjesto položaja malog posjedni-

ka, osvajaju se analogni položaji autonomnih profesionalaca u drugim poslovima. Pri tomu, profesionalno znanje i umijeće igra ulogu neotuđiva vlasništva, analogna vlasništvu nad zemljom.

Profesionalna fragmentacija seljačkog svijeta u Hrvatskoj tradicionalno se oblikovala na temelju nekoliko osnovnih shema. To su: seljak – seljak; seljak – obrtnik; seljak – činovnik; seljak – vojnik; seljak – intelektualni ekspert s društvenom misijom (liječnik, svećenik, inženjer, profesor, veterinar itd.). Po prvoj shemi profesionalno se diferencira samo ona skupina koja i dalje ostaje u ulozi posjednika zemlje, budući da je agrarna gustoća, kako je naznačeno, prevelika, broj novih kandidata s izgleđima na uspjeh je relativno ograničen. Mogućnosti što ih nude shema seljak – činovnik i seljak – vojnik bolje uspijevaju, poznato je, na područjima s “tvrđom” tradicijom seljačke ovisnosti o birokraciji ili vojnoj upravi; drukčije rečeno, bolje uspijevaju tamo gdje je asimetrična nadmoć državnih institucionalnih sklopova izrazita. U takvu okviru osobni profesionalni napredak *ne ukida ovisnosti*, a nema ni zadaću ukinuti ih, nego se napretkom redistribuira društvena moć koja “kola” u određenoj profesionalnoj mreži, pa se ovisnosti, ako ništa drugo, mogu staviti pod osobni nadzor i pretvoriti u što manje tegobno (jer je seljak profesionalno transformiran u – staleškog gospodina). Takve su sheme, podaci pokazuju, češće na područjima kakva su, primjerice, ličko, kordunsko i srodna.

Organizacija profesionalnog napretka po shemi seljak – intelektualni ekspert s društvenom misijom ima jednu konstrukcijsku manu: vježba traje odveć dugo, k tomu, ostvareni profesionalni položaj nije bez rizika tipično svezan sa svakom profesijom koja je, zbog djelovanja posebnih društvenih okolnosti, zadobila određenu misiju. Prije spomenuti podaci o pismenosti pokazuju da je tu shemu rabio manjinski broj Međimuraca. *Većinski se, pak, odlučio za shemu: seljak – obrtnik*. Ona počiva na najmanjem utrošku vremena i napora, a na drugoj strani, ona, barem načelno, nagovješćuje raznolike mogućnosti izgrađivanja osobne autonomije. Mogućnosti su, dakako, ponajprije posljedica specifične *tehničke kompetencije* koju shema implicira i jamči. Ali su, na drugoj strani, posljedica i

trajno prisutna *tržišta* koje djeluje *relativno neovisno* o voljama državnih vlasti ili srodnih sudionika.

Izneseno tumačenje može se poremetiti tvrdnjom kako je posrijedi zgoljna posljedica direktivnog autoriteta kojim u socijalističkom razdoblju raspolaže industrija. Budući da se međimurska industrijska struktura tada stvara, pretežno, u prerađivačkim granama, gdje je na cijeni tehnička kompetencija industrijskih zanata, Međimurci su pod diktatom industrije *morali* prihvatiti ponuđeni način profesionalnog napretka. Tvrdnja nije posve netočna. Ali ne objašnjava zašto je mali udio Međimuraca stekao višu i visoku naobrazbu; u obližnjem Zagrebu “tržište” za nju je i više nego prostrano, a nije bez cijene ni na inozemnom, napose njemačkom. Manje nedoumica ostavlja hipoteza da je profesionalni napredak u okviru sheme seljak – obrtnik, po ocjeni Međimuraca, *najizravnije* podređen praktičnu ostvarivanju osobne životne autonomije, a s minimalnim podvrgavanjem volji i nadzoru formalnih institucija kakve su dominantne u prethodnom predlošku. Činjenica da množina takvih profesionalaca radi sve do godine 1990., u državnim/društvenim radnim organizacijama ne doživljuje se na isti način kao rad u upravi ili u vojsci. Ako ništa drugo, rad “u fušu” oblikuje *drugu scenu profesionalne autonomije, ovisnu samo o osobnu umijeću i tržištu*.

Na djelu je, dakle, dublje povjerenje u obrtničku profesiju. Ono, vidi se, počiva na dva, *jednako vrijedna* uporišta. Prvo je uporište raspolaganje profesionalnim umijećem za koje drugi nisu sposobni. Odatle i sigurnost posjednika umijeća u društvenoj razmjeni znanja. Drugo je veza s tržištem koju ni jedna formalna institucija ne nadzire; kakvoća veze izravno ovisi o kakvoći profesionalna odnosa obrtnika spram korisnika njegovih usluga. Nije teško uočiti da je u jezgri takva povjerenja *poduzetnički patos*. U socijalističkom razdoblju on nema sistemsku legitimaciju, pa je osuđen na jednu vrst rubnog kontinuiteta, po “džepovima” poretka. Ali, nakon godine 1990., i promjene općeg predloška upravljanja društvom, on se javlja u novoj ulozi pokretača gospodarskih putanja i promjena. U takvu se okviru može i izravnije svezati s cjelonom životna položaja pojedinca.

Razdioba odgovora na pitanje br. 15. (vidjeti tablicu u Prilozima) upitanih poduzetnika pokazuje da su u pokretanju obrta igrali *važnu ulogu* razlozi kakvi su, primjerice, aktiviranje znanja i sposobnosti, potvrda ideja i zamisli, ili osobna autonomija, negoli sama hitnja da se na taj način zarađuje za život. Takva razdioba nužno pretpostavlja proces “premještanja” obrtničke autonomije na položaj predložka koji jamči ne samo poželjan ekonomski uspjeh nego i *oblikovanje poželjna načina života* kojemu je u središtu osobna autonomija i raznoliki likovi njezina, ne posve konvencionalna, održavanja i upotpunjavanja.

Svakako da je skicirani predložak profesionalizacije po domaćajima ograničen. Izvori kompetencije s kojom se računa, kao i samo tržište, imaju vrijednost ponajviše u granicama klasična fordizma kao općeg predložka oblikovanja industrije u razdoblju modernizacije. Postmoderni okret, poznato je, smanjuje i autoritet i šanse fordizmu. S njim slabi i razvojna perspektiva predložka. Ali, na drugoj strani, ostaje *neokrnjena veza između profesije i osobne slobode*. U iskustvu Međimuraca, osobna se sloboda, ponajprije, ostvaruje - profesijom. Po kakvoći ta činjenica uvjerljivo nadmašuje zastarijevanje klasičnih likova obrtničke vrsnoće.

(iii) *Urbano iskustvo*. Urbano se iskustvo konvencionalno spominje na popisu čimbenika koji olakšavaju uspon i razvitak poduzetničkih stilova u gospodarstvu i društvu. Pri tomu se navlastito ističu dvije činjenice. Prva pokazuje da je zamisao o autonomnu pojedincu regulativna zamisao gradskog poretka. To znači da poredak takvo ponašanje izazivlje i reproducira. Druga činjenica pokazuje da je, barem načelno promatrano, građanin prisiljen “izmisliti” svoju budućnost akumulirajući u vlastitoj egzistenciji poduzetničke uspjehe koje je sam proizveo i oblikovao. Sukladno tomu, grad je zasnovano promatrati kao jednu vrst socijalnog izazivača iliti “socijalne tvornice” poduzetničkog ponašanja. Dakako, brojna suvremena iskustva, napose u malim gradovima i velegradovima, pokazuju da je, nerijetko, grad uspješnijim središtem akumulacije rentnih sudionika negoli poduzetničkih. No, neovisno o tomu, još nije uvjerljivo

ugrožena tvrdnja o gradu kao radionici poduzetničkih stilova i uspjeha.

Promotre li se podaci o *lokalnoj* urbanizaciji u Međimurju, jedva da je ozbiljnije moguće govoriti o urbanom iskustvu Međimuraca kao mjerodavnoj varijabli. Na području su samo tri grada: Čakovec, Prelog i Mursko Središće. Čakovec je po veličini mali/srednji grad s ukupno 16.000 stanovnika, po popisu godine 1991. Prelog je mali grad s 4.274 stanovnika, po istom popisu. Mursko Središće je, također, mali grad s 3.331 stanovnikom, po istom popisu. Većinski udio međimurskog stanovništva, dakle, živi u mreži negradskih naselja: mješovitih (gradskih/seoskih) i seoskih. U naseljskoj su mreži najbrojnija mala naselja u rasponu 500 - 3.000 stanovnika. (Klarić - Kukuz, 2002.) Očekivati od takve mreže veće modernizacijske učinke posve je iluzorno.

Ipak, nije nekorisno imati na umu dvije činjenice. Prva pokazuje da je u neposrednoj blizini Čakovca (zapravo u jednoj vrsti konurbacije) grad Varaždin. Njegov urbani autoritet, kao i položaj nacionalnog središta, svakako je snažio urbane silnice na međimurskom području, unatoč skiciranoj nejakoj urbanoj mreži. Zato je i opća privlačnost gradskih životnih stilova veća nego što se, po izloženim podacima, može očekivati. Druga činjenica pokazuje da su silnice urbanog ponašanja djelovale u negradskim naseljima na, prividno, neočekivan način. Posrijedi je, u seoskom svijetu inače konvencionalna, činjenica da se njegovi brojni životni slojevi *oblikuju neovisno* o poljodjelstvu, premda je zemlja za množinu glavnim izvorom prihoda. Dakle, već i profesionalna, a da ne govorimo i o strukturnoj, diferencijacija seoskog svijeta uključuje urbane silnice, *nužne* u oblikovanju likova i zadaća niza posebnih profesija.

Na toj podlozi u međimurskim se naseljima odigrala jedna vrst tihe urbanizacije koja svoje najveće učinke duguje dugotrajnu *procesu urbane osmoze* (nasuprot urbanoj invaziji pretežno u socijalističkom razdoblju). Njezin je središnji lik *seljak - građanin*. S građaninom dijeli srodnu predodžbu o životnoj autonomiji i o poduzetničkoj ustrajnosti kao temelju životnog uspjeha te predodžbu o nužnoj kakvoći života

u kući i na okućnici. Od njega se razlikuje po svojoj vezi, kadšto samo simboličnoj, sa zemljom. Ali je, pokazalo se, takav okvir dostatno prostran za oblikovati raznolike poduzetničke pokušaje. Oni samo rijetko nadmašuju okvire malih pothvata. Ali ih, nedvojbeno, njihova kakvoća odvaja od seoskog okoliša. U socijalističkom razdoblju taj se hibrid posebno učvršćuje na temelju rada dvojnog kućanstva (industrija – poljodjelstvo; usluge – poljodjelstvo). Zato je razložna hipoteza da je akumulacija urbanog iskustva u međimurskoj lokalnoj zajednici *veća* od razine koju, posredno, sugeriraju odnosi u naseljskoj mreži.

Promotri li se, pak, podaci o *posrednoj* urbanizaciji, iznesena hipoteza dobiva dodatnu potporu. Posredna urbanizacija očituje se u broju međimurskih stanovnika koji su, tijekom višegodišnjeg razdoblja, radili i živjeli u većim/velikim gradskim središtima po zapadnoeuropskim zemljama. U zaključnim decenijama socijalističkog razdoblja obično se udio takvih, zabilježenih inače pod rubrikom: radnici na privremenom radu u inozemstvu, zadržava oko 30% međimorskog radnog kontingenta. Oni se, osim kao “žrtve” oskudne domaće ekonomije, mogu promatrati i kao *snažan izvor socijalnih i razvojnih inovacija* u matičnu društvu. U tom je pogledu njihova uloga srodna ulozi pomoraca na transoceanskim brodovima u modernizaciji hrvatskih primorskih naselja u razdoblju koje prethodi masovnoj industrijalizaciji.

(iv) *Civilno domoljublje*. U kolektivnom iskustvu međimurske zajednice nije vidljiva predodžba o posebnoj, *spasonosnoj*, ulozi Međimurja u hrvatskom društvu. Na drugoj strani, takve su zamisli vidljive, primjerice, u kolektivnoj imaginaciji razvojnih sudionika s hrvatskog juga, ili s ličkog područja, pa, ako se hoće i s istarskog (ideja da je istarsko društvo predvodnik u europeizaciji hrvatskog društva). Promotri li se ta činjenica negativno, dobiva se uvid da međimurska zajednica ne pokazuje sklonost javnom oblikovanju posebna simbolična statusa u hrvatskom društvu na temelju posebnih zasluga ili posebnih prava. Koliko je vidljivo, ona ne sudjeluje u nacionalnom natjecanju za eshatologijske atribute i priznanja. Predložak s pomoću kojega ona oblikuje svoj odnos spram

ostatka hrvatskog društva najmanje je netočno nazvati *civilnim domoljubljem*. Posrijedi je jedna vrst ne/herojske identifikacije s njim.

Tri činjenice izravno osnažuju skicirani predložak. Prva pokazuje da su u međimurskoj zajednici Hrvati tradicionalno većinskom etničkom skupinom. Unatoč promjenama društvenog okvira (Hrvatska – Ugarska – Hrvatska), većinska socijalna mreža uspješno priječi konfliktnu etničku dezintegraciju iznutra. Zahvaljujući tomu, likovi nacionalne identifikacije oblikuju se, uglavnom, u civilnim mrežama, sukladno općim ritmovima građanske evolucije u srednjoeuropskom krugu država i nacija. Vjerojatno je i zato konstituiranje političkih sudionika oslobođeno od posebnih mesijanskih obveza i atributa. U središtu njihove pozornosti *tradicionalno su gospodarska i kulturna pitanja*. Na toj podlozi i opća predodžba o zadaćama političkog sektora ne nadmašuje tehničke granice sektorskog portreta koji, doduše, nije uvijek posve sukladan mjerilima građanske časti, ali je posao koji se, ipak, mora legitimirati kroz praktične učinke korisne za zajednicu. Zahvaljujući tomu, politički sektor se bitno ne odvaja od ostalih sektora u kojima se potiče i usmjeruje razvitak. Presijeca ih jedinstvena atribucija javnih poslova koji se temelje na radu i umijeću.

Druga činjenica pokazuje da je kulturna modernizacija u Hrvatskoj osnažila jednu unutarnju razliku koja, faktički, podupire oblikovanje brojnih “manjinskih” kulturnih sklopova. Posrijedi je, poznato je, standardizacija javnog jezika u Hrvatskoj na predlošku “južnih” književnih jezika. Zahvaljujući tomu, međimurska kajkavska baština osnažila je, u iskustvu međimurske zajednice, likove lokalne posebnosti, *nesvodljive* na opće hrvatske predloške. Na toj podlozi bolje uspijevaju oblici identifikacije stanovništva s *nacionalnom državom kao javnom ustanovom* nego oblici identifikacije koji zahtijevaju nove “velike priče” o kolektivnom podrijetlu i sudbini apstraktno shvaćenog nacionalnog korpusa. Samorazumljivo je da je takva identifikacija čvršća koliko je država, kao javna ustanova, uspješnijim organizatorom društvene perspektive.

Treća činjenica pokazuje da je rubni, pogranični, položaj Međimurja ojačao kolektivni uvid kako je u

međimurskoj povijesti glavna konstanta – rubnost. To znači da se posljedice rubnosti lokalno podnose *neovisno o tomu* u kojemu se, konkretnom, političkom sklopu područje trenutačno nalazi. Taj uvid, naslo-njen na socijalno iskustvo što su ga potaknule činje-nice skicirane u prethodeća dva ulomka, učvršćuje stav da se Međimurje, koliko je moguće samostalno, mora izboriti za svoju razvojnu perspektivu. U osno-vi, sociokulturna osnova koja osnažuje oblikovanje autonomije pojedinca profesijom, *prenosi se i na kolek-tivnu razinu*. Pa se i od međimurskih kolektivnih su-dionika zahtijeva da oblikuju međimursku razvojnu samostalnost na temelju racionalna odmjeravanja mo-gućnosti što ih reproduciraju gospodarski, politički i kulturni sektor. Predložak djeluje i tijekom socijali-stičkog razdoblja, unatoč činjenici što su glavne legiti-macije tadašnjeg poretka ili utopijskog ili kolonijal-nog podrijetla. U njihovoj sjeni nužan je, koliko-toli-ko, autonoman rad na kakvoći svakodnevice. Civilno domoljublje pokazalo se na tom području uspješni-jim socijalnim pokretačem nego drugi likovi identifi-kacije s globalnim društvom.

(v) *Povjerenje u rad*. U stručnoj literaturi povjere-nje u rad po pravilu se izvodi iz prisutnosti “prote-stantske etike” u određenu društvu. U međimurskom slučaju taj stav podupire i činjenica da je međimursko društvo bilo, na kraće vrijeme, izravno izloženo djelo-vanju protestantizma (u 17. i 18. stoljeću) te činjenica da je u susjednoj Ugarskoj protestantizam stekao sta-bilno socijalno uporište. Koliko je vidljivo na temelju činjenica, teško je uvjerljivo govoriti o protestant-skom korijenu povjerenja u rad u sjevernoj Hrvatskoj.

Dvije činjenice treba svakako imati u vidu. (a) Na hrvatskom sjeveru, unatoč carskom obuzdavanju mo-nopola magnatskih feudalnih obitelji, “produženo” trajanje feudalnoga svijeta pristupačnost raznolikim socijalnim rentama dugoročno drži pod ekskluzivnim nadzorom. Drukčije rečeno, rente su za množinu sta-novništva nepristupačne. (b) Evolucija regulativne ideje građanstva, o autonomnu pojedincu, *brža je* od ritma promjena socijalne strukture. Na toj podlozi nastaje stoljetni strukturni nesklad između sociokulturne zamisli o autonomnu pojedincu i socijalne zbi-lje gdje se rente selektivno raspoređuju. Oblikovanje

osobne autonomije radom, budući da on ovisi ponajprije o samom pojedincu, pokazuje se u takvu kontekstu *racionalnim* rješenjem. (Racionalnost je dodatno učvršćena činjenicom da na hrvatskom sjeveru ni vojna služba nije izgledna.)

Uočiti je da rješenje nastaje novom socijalnom “legurom” koja izravno spaja *zamisao o pojedinačnoj slobodi i radnu praksu*. Spoj se, pokazano je u prethodnim ulomcima, nužno posreduje profesionalnim umijećem. Time se postiže priznanje na tržištu, a istodobno se reducira i opasnost od rentijerskog nasilja. Većina hrvatskog stanovništva na sjeveru nema na raspolaganju druge mogućnosti, budući da je društveno gospodarstvo višestruko iscrpljeno i ratovima i rentijerskim nadzorom poljodjelstva. Povjerenje u rad, dakle, javlja se kao jedna vrst – “socijalnog izlaza za nuždu”.

Neovisno o ustrajnosti raznolikih rentijerskih i kolonijalnih politika tijekom 20. stoljeća, povjerenje u rad ustalilo se ponajviše u socijalnoj anamnezi onih skupina u hrvatskom društvu *koje žele ostati na određenoj socijalnoj udaljenosti od klijentskih mreža*. Zato se povjerenje u rad socijalno ne raspoređuje “linearno”, ovisno o socijalnoj strukturi. *Nego se raspoređuje – “nelinearno”*, ovisno, nerijetko, o posve paradoksalnim čimbenicima. Podaci dobiveni anketiranjem međimurskih poduzetnika pokazuju (vidjeti razdiobu odgovora na pitanje 47.) da se uvjerljiva većina razloga razvijena poduzetništva u Međimurju obrazlaže “radnošću i marljivošću domaćih ljudi”. Imaju li se na umu prije skicirani čimbenici akumulacije sociokulturnog kapitala, razložnom izgleda hipoteza da je radnišnost/marljivost jedini, ili barem najvrijedniji, način koji stoji na raspolaganju tamošnjem stanovništvu za oblikovati autonomni životni položaj. Koliko se pak taj položaj želi držati udaljenim od klijentskih mreža, pokazuje i razdioba odgovora na pitanje 37. Većinske dragovoljne organizacije u koje su anketirani poduzetnici upisani su ili *profesionalne* ili *rekreacijske/sportske*.

Prije spomenuta “nelinearna” hipoteza ne dopušta zaključak da će slično reagirati anketirani poduzetnici sa susjednih područja. Ili da sličnih reakcija neće biti na hrvatskim južnim područjima. Drukčije reče-

no, socijalni spoj zamisli o pojedinačnoj slobodi i radne prakse teorijski se može očekivati na bilo kojemu socijalnom i ekologijskom odsječku hrvatskoga društva. No, očito je da je spoj vjerojatniji tamo gdje regulativnim predodžbama o osobnoj slobodi i autonomiji *ne stoje na raspolaganju druga sredstva osim samog pojedinca kao radne jezgre*. Profesionalna (samo)izgradnja izravno određuje kako će pojedinac u ulozi radne jezgre biti uporabljen u oblikovanju vlastite autonomije: rizično ili oprezno. Ali njezina prisutnost već pretpostavlja da spomenuti spoj djeluje. Dakako da je skicirani proces moguće predočiti i s pomoću likova religijske mašte. No vidljivo je da se njegov osnovni okvir može naznačiti i bez njihove potpore. Ne držimo zato vjerojatnom tvrdnju da su Međimurci bliži “protestantskoj etici” od nekih drugih teritorijalnih skupina u Hrvatskoj. Bit će da su, na temelju akumulirane pismenosti, “samo” racionalno odabrali glavno raspoloživo sredstvo oblikovanja osobne i razvojne autonomije na duži rok.

(vi) *Malogradska obitelj kao organizator “habitusa”*. Osnovna socijalna ustanova na koju se međimursko poduzetništvo naslanja je – *obitelj*. Ona je izvorom poduzetničke tradicije; opskrbljivačkom radnom snagom; solidarnom mrežom itd. No, koliko je vidljivo, njezina je glavna uloga i u oblikovanju “habitusa” pojedinca. Posrijedi je analitički pojam kojim se opisuje jedinstven predložak znanja, umijeća, norma, javno poželjnih oblika komuniciranja i srodnih sastavnica koje socijalna struktura “utiskuje” u pojedinca “dizajnirajući ga” za ulogu i položaj u određenu društvu. (Kulturni se kapital, poznato je, ostvaruje na tri osnovna načina: utjelovljuje se; institucionalno se kristalizira; ekologijski se opredmećuje.) Taj posao u međimurskom društvu ponajviše obavlja obitelj. No, pri tomu je potrebno upozoriti na dvije činjenice.

Prva činjenica pokazuje da se i sama obitelj iznutra samooblikuje po projektiranom predlošku, a ne po raspoloživoj empirijskoj osnovi. Zato, idealnotipično promatrano, obitelj poslove na oblikovanju habitusa svojih članova organizira *djelujući kao malogradska obitelj*. Zahvaljujući tomu, prije skicirane profesionalne aspiracije i postaju samorazumljive onima koji su dužni aspirirati.

Druga činjenica pokazuje da je obitelj izložena tipičnim dezintegracijskim silnicama, vidljivim inače u svakom udžbeničkom popisu. Zato je zasnovano zapitati se: koliko je obitelj, uopće, mjerodavna u oblikovanju habitusa pojedinca? Koliko je vidljivo, njezin autoritet u tom pogledu *ne izvire* neposredno iz kakvoće njezina dnevnog funkcioniranja. Držimo vjerojatnijim da proizlazi iz činjenice da je sama obitelj, *organizirajući dvojno kućanstvo* (rad na zemlji i rad u nepoljodjelskim sektorima) nekom vrsti poduzetničkog sudionika. Zato su odnosi između članova određeni i specifičnom racionalnošću koja se *ne može izvesti iz osobnih odnosa*. Na takvoj podlozi zasnovano je predočiti obitelj kao “poduzetnika u sjeni”, s kojim svaki pojedini član može računati bezuvjetno. Nema činjeničnih uporišta koja omogućuju portretirati međimursku obitelj izvan naznačenih granica.

(vii) *Granice akumulacije*. Skicirani predložak akumulacije sociokulturnog kapitala ima nekoliko jasno odredljivih ograničenja. Na prvom je mjestu *ograničeni pojam naobrazbe*. Ona je, vidjelo se, reducirana na sadržaj obrtničke/tehničke naobrazbe na razini srednje škole. Takvo znanje bolje je prilagođeno tradicionalnim, fordističkim tehničkim i proizvodnim okolnostima, negoli onima koje nagovještuje postmodernizam. K tomu, ono je pogodnije za *imitirane* negoli za inovativne poduzetničke stilove. Već i zbog toga ograničene su mogućnosti oblikovanja endogenih razvojnih silnica i likova.

Na drugom je mjestu *ograničena predodžba o različiti poduzeća*. Predložak je pogodniji za oblikovanje malog poduzetništva s, vidjelo se, obiteljskom pričuvom u sjeni. Međutim, “horizontalno” širenje sitnog poduzetništva, bez oblikovanja krupnijih poduzetničkih sudionika i adresa može biti pejzaž *novog siromaštva*, a ne autentični lik novog, endogeno poticanog, razvitka. Posrijedi je jednostavna činjenica da se u takvoj mreži množe imitirani likovi poduzetničke prakse, s malom sposobnošću “elastična” reagiranja na postmodernizacijske izazove. Mjerodavne analize pokazuju (vidjeti Castells, 2000.) da su se uspješne mreže malog poduzetništva, po pravilu, oblikovale osloncem na nekoliko stožernih tvrtaka sposobnih, ponajprije, ulagati u istraživanja i rizike.

Na trećem je mjestu *manjak potpornih institucija*. Koliko je vidljivo iz predočene skice, akumulacija je oblikovana u nekoj vrsti “kućne radinosti” gdje stožernu ulogu ima obitelj. Institucije poretka prisutne su posve rubno, a odnos spram njih prožet je dubljim *nepovjerenjem*. Budući da su one, po pravilu, među sudionicima samo rubno zainteresiranima za razvojnu i životnu autonomiju lokalne zajednice, nepovjerenje i nije nezaslužno. Ali, na drugoj strani, bez njihove potpore nije moguća *okomita prerazdioba* likova lokalnog razvitka. Bez njih on, dakle, ostaje pretežno ovisan o, uglavnom, konkurentno slabo sposobnim sudionicima.

ŽUPANIJA

U ustroju vlasti u Hrvatskoj županija ima dvovrstu zadaću. Prva je teritorijalno homogenizirati poredak; to znači da se glavne funkcije sustava moraju prakticirati homogeno, neovisno o utjecaju posebnih mjesnih okolnosti (primjerice, sud, financije, policija itd.). Druga je zadaća oblikovati raznolike poticaje sudionicima lokalnog razvitka, kakvih drugdje nema. Rad na potonjoj potiče brojna pitanja o praktičnim odnosima države i tržišta u oblikovanju lokalnog razvitka.

U analitičkoj literaturi središnje mjesto imaju dva osnovna pristupa. Prvi je konvergencijski, a počiva na teorijskoj predrasudi da je tržište racionalan sudionik društvene zbilje. Drugi je divergencijski, intervencionistički, a počiva, također, na teorijskoj predrasudi da je moguće “odozgo” konstruirati sudionike lokalnog razvitka (vidjeti o tome Čavrak, 2002.). U postmodernoj perspektivi naznačeni se odnos posreduje uvidom da je samoniklost (endogeno podrijetlo) lokalnih razvojnih sudionika *nulti uvjet* uspješne uspostave mreža i likova mjesne razvojne racionalnosti. Sukladno tomu, naznačena teorijska disjunkcija gubi unutarnju napetost. To znači da se, ovisno o evoluciji endogenih razvojnih sudionika, stvaraju i konkretni modaliteti odnosa između države i tržišta. U protivnom, opravdanije je govoriti o oblicima unutarnje kolonizacije koji se legitimiraju bilo tržištem bilo državnom skrbi.

Glavna implikacija prethodećeg ulomka sabire se u stavu da je prostrano područje razvojnog djelovanja

županije. Već i razdioba podataka dobivena anketiranjem međimurskih poduzetnika pokazuje da im je takvo djelovanje potrebno. Koliko je vidljivo, anketirani drže glavnim zaprekama/ograničenjima ove: (i) nepovoljni porezi, i državni i mjesni; (ii) lihvarski krediti; (iii) slaba kakvoća upravnih i sudskih institucija; (iv) manjak socijalnog povjerenja u njihov (poduzetnički) rad te manjak mjesne potpore; (v) siva ekonomija.

Nije teško uočiti da pomoć županije može biti prilično velika u uklanjanju svake spomenute. Pri tomu se otvara prostrana perspektiva djelovanja županije kao jedne vrsti poduzetnika, analogna gradu/poduzetniku (vidjeti Rogić, 2002.). Poduzetnički označitelj nije, dakako, posve opravdan, jer ni grad ni županija nisu poduzeća. Ali, na drugoj strani, ni grad ni županija ne mogu bez aktivna oblikovanja razvojne perspektive sudionika koji djeluju u njima. Pri tomu, nije, uopće, nužno da djeluju kao monopolne intervencionističke adrese po predlošku klasične keynsianske države.

Koliko je vidljivo, na tragu su, barem načelno, takvih zamisli i zakonske odluke o decentralizaciji regionalne samouprave u Hrvatskoj. Premda se zbiljski učinci većine takvih odluka svode na veće lokalne ovlasti i obveze, ali bez sukladna poviška financijskih prava lokalnih sudionika, nije netočno ustvrditi da se one naslanjaju na drukčiji horizont razumijevanja razvojne uloge lokalnih zajednica. Očekivati, stoga, da će mnoge biti na financijskoj šteti, jer, jednostavno, povećane ovlasti i obveze neće imati čime alimentirati, svakako je razložno. Jer, razdioba šteta i koristi, izazvanih decentralizacijom, nije simetrična. To znači da je razložno pretpostaviti kako na popisu glavnih razloga decentralizacije dobrobitak lokalnih zajednica nije na prvom mjestu. (Pače, smanjenje proračunskih obveza središnje državne vlasti izgleda važnijim.) Ali, novi normativni položaj, ako ništa drugo, osnažuje lokalne aspiracije na relativno autonomno djelovanje u nizu posebnih razvojnih sektora.

Drukčije rečeno, linearno su razmijenjene apstraktne šanse (lokalna zajednica) za manje obveze središnje državne vlasti u financiranju javnih usluga (u njima). Ponovimo, međutim, da se ta razmjena

može dvostruko kodirati. Pragmatično promatrana, ona je, svakako, jednom vrsti cinične dosjetke na štetu kakvoće života u lokalnim jedinicama. Razvojno, pak, promatrano, ona je mobilizacijskim gestom koja barem jedan broj lokalnih zajednica, navlastito većih gradova i uspješnijih županija, “premješta” u ulogu autentična razvojna sudionika.

Idući tim tragom, u ovom ćemo ulomku nabaciti osnovne mogućnosti koje na raspolaganju stoje i međimurskoj županiji. Pri tomu ćemo se ograničiti na one osnovne, koje županija može iskoristiti rabeći sada raspoložive ovlasti. Pak, iscrpniji popis načelnih mogućnosti razvojnog angažmana županije, kao sudionika odgovorna za *regionalni razvitak*, može se naći u analitičkoj literaturi predmet koje je poticanje i usmjeravanje regionalnih procesa (vidjeti o tome u Maleković, 2002.).

(i) *Poboljšanje kakvoće rada državnih ustanova.* Na području županije djeluju brojne državne ustanove rad kojih se, kako je naznačeno, zbiva neovisno o lokalnim utjecajima i konfiguracijama. U brojnim anketnim nalazima, a i anketni odgovori međimurskih poduzetnika, kako je naznačeno, to potvrđuju, ističe se kako je kakvoća njihova rada substandardna. Na jednoj strani substandardnost proizvodi negativne učinke u empirijskoj preraszdiobi ljudskih prava (primjerice, neučinkoviti sudovi). No, na drugoj strani, substandardnost djeluje kao *autonomni razvojni čimbenik*, razvojna zapreka s kojom treba računati. Županijske ovlasti, dakako, ne protežu se i na ovlasti potrebne za unutarnje uređivanje rada samih ustanova. Ali županije mogu znatno utjecati na izvanjsku zbilju, *i tehničku i socijalnu*, ciljajući poboljšati njihovu kakvoću.

Primjerice, unatoč tomu što su hrvatski sudovi “zagušeni” raznolikim trgovačkim i imovinskim sporovima, nije zabilježen primjer sustavnog županijskog rada na stvaranju lokalne socijalne atmosfere povjerenja te različitih mreža prijesudske pomirbe ili nagodbe. Također, premda je zelenaštvo znatno oštetilo kakvoću odnosa između gospodarskih sudionika općenito, pa su zbog toga pretrpjela štete i županijska gospodarstva, sa županijskih adresa nije potaknuta ni jedna uvjerljiva antizelenaška kampanja. Nije, pokraj ostaloga, i zbog toga što između županijske admini-

stracije i raznolikih civilnih mreža nema potrebne suradnje. U oblikovanju razvojna ponašanja županije, ona je, međutim, nužna. Ukratko, raznoliki oblici suradnje županijske administracije i lokalne zajednice mogu *posredno* znatno utjecati na poboljšanje kakvoće rada javnih ustanova. Prije skicirani čimbenici akumulacije sociokulturnog kapitala na području Međimurja pokazuju da potrebne oblike kooperacije između civilnih mreža i županijske administracije nije lako potaknuti. Teškoća nije posljedica manjka sociokulturnoga kapitala – koliko je vidljivo njega ima dosta. Ali nedostaju provjerena uporišta *razmjene* između pojedinih razvojnih sudionika i županijskih vlasti.

(ii) *Porezna konkurentnost*. Opće uporište “poduzetničkog” djelovanja i grada i županije očituje se u mogućnosti oblikovanja *razvojnih razlika*. (Njih ne treba brkati sa socijalnim razlikama koje izravno zadiru u likove društvene pravde.) Posrijedi je praksa množenja raznolikih izvora konkurentnosti usmjerenih *imaginarnom*, dakle teorijski mogućem, korisniku. Jedno od takvih područja je i porezno. Nije, zacijelo, potrebno spominjati poučne primjere lokalnoga razvitka, zasnovane na promišljenoj lokalnoj poreznoj politici. Premda su ovlasti zadiranja lokalnih jedinica u porezne režime u Hrvatskoj relativno male, njihova inteligentna uporaba osigurava brojne razvojne prednosti. Dvije su važnije od drugih: prva se očituje u većoj privlačnosti lokalnoga područja za sudionike s većom financijskom snagom; druga se očituje u oblikovanju novih mreža utjecaja lokalnih sudionika, ili ti, u povećanju socijalnog kapitala.

Dva su glavna lika porezne konkurentnosti. Prvi se očituje u stvaranju povoljnijih poreznih režima, općenito, u granicama područja s regionalnom samoupravom. Drugi se očituje u stvaranju povoljnijih poreznih režima na području, ali za odabrane skupine (primjerice, umjetnici, znanstveni autori, obrtnici itd.). Na toj podlozi moguće je razviti raznolike tipove socijalnih poticaja i oblika privrženosti lokalnom području. U tom je pogledu, štoviše, međimurski položaj bolji nego položaj nekih drugih rubnih hrvatskih županija (vukovarske, slavonskobrodske itd.), jer je Međimurje na vanjskom rubu većega (zagrebačkog) tržišta, pa može izravno koristiti brojne učinke koje ono predvidljivo proizvodi.

(iii) *Socijalna facilitacija poduzetništva.* Socijalna facilitacija je tehnička označnica za raznolike procese socijalne potpore pojedinim aktivnostima eda bi se one prakticirale uspješnije i – ugodnije. Njome nisu obuhvaćene, kako bi se na prvi pogled moglo zaključiti, i posebne socijalne povlastice poduzetničkih skupina.

Već i spomenuti anketni podaci, dobiveni anketiranjem međimurskih poduzetnika, pokazuju da oni nedvosmisleno uočavaju odsutnost brojnih institucija za potporu. Oni češće nego druge spominju adrese na kojima bi mogli dobiti potrebne *poslovne informacije i poslovne savjete*. Predočimo li taj manjak cjelovitije, postaje očito da brojni poduzetnici djeluju odsječeni ne samo od tekućih poslovnih informacija nego i od šire socijalne infrastrukture potrebne za pravodobnu obnovu znanja, veza, inicijativa itd. Uočljivo je da se manjak oštrije doživljuje u manjim središtima, gdje je ionako manja socijalna gustoća. Budući da je međimurska naseljska mreža, kako je naznačeno, određena pretežno malim naseljima, pristupačnost tamošnjih poduzetnika potrebnim znanjima, savjetima, vezama itd. toliko je slabija.

Na toj podlozi djeluje refleks iste razvojne nejednakosti koja generalno pogađa socijalne skupine zavičajne na nejednako razvijenim područjima. Nije prijeporno da se strukturni izvori takve nejednakosti ne mogu uklanjati u kratkoročnu obzoru djelovanja pojedinih socijalnih sudionika. Ali je nedvojbeno moguće, na temelju razvojne inicijative županije, ukloniti brojne učinke te nejednakosti koji pripadaju “mekim” nedostacima. Sukladno tomu, ne držimo odveć tegobnim pothvatom stvaranje nove županijske mreže radi cjelovite socijalne potpore poduzetničkim sudionicima. Mreža se, dakako, mora nasloniti na autoritet županijskih vlasti. Ali mora biti i neovisna o strogo administrativnim pravilima kojima je uređen rad županijske uprave. Tom položaju najsrodnije su raznolike *agencije* kojima se konvencionalno lokalne zajednice u razvijenijim zemljama služe za stvaranje stabilne institucionalne potpore pojedinim sudionicima lokalnog razvitka, ili pojedinim smjerovima toga razvitka.

(iv) *Poboljšanje kakvoće rada županijskih institucija.* Raznoliki praktični uvidi pokazuju da se mreže poti-

caja i institucija, potrebne za socijalnu facilitaciju poduzetništva, ne mogu uspješno oblikovati bez *istodobna* poboljšanja rada županijskih institucija. Taj je zahtjev izravno polemičan s dosadašnjim položajem većine hrvatskih županija. Empirijski položaj većine županijskih uprava određen je činjenicom da županijom dominira veće urbano središte. Njegovi razvojni ritmovi i mehanizmi društvene moći obično natkrijuju rad županijskih ustanova. Zahvaljujući tomu, one se, zazbilja, pojavljuju kao jedna vrst rubnih sudionika društvenih promjena pod nadzorom grada. Samo u ograničenom broju slučajeva silnice djelovanja županije jasnije se odvajaju od silnica djelovanja gradskih razvojnih sudionika.

Međimurska je županija u tom pogledu *različita* od skicirane većinske skupine hrvatskih županija. Njome *ne dominira* ni jedan veliki grad koji bi svojom razvojnom snagom bio sposoban podrediti županiju. Već i zato ona ima mogućnosti konstituirati se kao zbiljski razvojni sudionik čije institucije nisu tek administrativni likovi nego zbiljski proizvođači potrebnih promjena. Štoviše, za ljubav zavodljivih analogija, dopušteno je ustvrditi kako se područje međimurske županije može promatrati *i kao jedinstven/imaginarni grad srednje veličine*. U takvu kontekstu županijske institucije lakše zadobivaju i realni predmet djelovanja i praktično odredljive svrhe. Na toj podlozi provediva su i zbiljska poboljšanja kakvoće njihova rada. Sam program nije jednodimenzionalan. Jedan njegov cilj svakako pogađa aktualne prilike u postojećim institucijama. Ali važniji je dodatni cilj koji se može, po prilici, formulirati ovako: poboljšanje kakvoće rada županijskih institucija mora biti “u funkciji” ukidanja (prije opisanih) ograničenja u akumulaciji sociokulturnoga kapitala u međimurskoj lokalnoj zajednici. Uspostavi li se ta veza, program poboljšanja dobiva dugoročnu racionalnu osnovu, posve neovisnu o prigodnim administrativnim kampanjama.

(v) *Potpora novim djelatnostima i poduzetničkim pravcima*. Podaci pokazuju da se međimursko poduzetništvo razvilo, pretežno, na tradicionalnim industrijskim djelatnostima (tekstilna industrija, građevinska, kovinoprerađivačka itd.). Potporu “u sjeni” pružala mu je, dakako, poljoprivreda. Prije izneseni podaci o

akumulaciji sociokulturnog kapitala pokazuju da se praksa spomenutih djelatnosti oblikovala u okvirima *prostodušne fordističke tehničke tradicije*, gdje se rad po zadanom predlošku lakše i uspješnije socijalizira nego pokušaji da se oblikuje “izvorni” međimurski proizvod. Industrijske strategije u socijalističkom razdoblju izravno su se naslonile na tu činjenicu. Zahvaljujući tomu, nastala je asimetrična shema. Na jednoj njezinoj strani akumulirane su snažne aspiracije na životnu autonomiju “po hitnom postupku”; na drugoj njezinoj strani akumulirano je povjerenje u, pretežno tradicionalne, industrijske postupke, *ukorijenjene u periferijskom fordizmu*. Premda, kako anketni podaci pokazuju, međimurski poduzetnici rado ističu kako su sposobni uočiti nove korisničke želje i aspiracije, nije vjerojatna pretpostavka da je, zbog toga, i njihova poduzetnička praksa znatno kreativnija. *Jer je njezin tehnički obzor izravno omeđen “srednjoškolskom” predodžbom o periferijskom fordizmu kao optimalnom liku lokalne industrijske politike.*

Na toj podlozi istraživanje novih poduzetničkih pravaca svakako je otežano. Tomu pridonosi i konfuzna “industrijska filozofija” na nacionalnoj razini. Već bi i zato jedna od glavnih razvojnih zadaća županije trebala biti *aktivna potpora istraživanjima novih poduzetničkih smjerova i djelatnosti*. Podaci dobiveni istraživanjima u nekoliko hrvatskih gradova pokazuju da se razvojna kakvoća takvih smjerova javno mjeri s nekoliko osnovnih mjerila: primjerice, broj novih radnih mjesta; ekologijska osjetljivost; privlačnost novih djelatnosti mlađem lokalnom stanovništvu; lakša prilagodba lokalnog radnog kontingenta i srodna. Svakako da je uporabljivost spomenutih mjerila nejednaka, posebice primjenjuju li se u srednjoročnom obzoru djelovanja novih pravaca. No ta činjenica i nije najvažnija. Važna je, naprotiv, *kakvoća veze između sociokulturnoga kapitala lokalne zajednice i novih poduzetničkih smjerova*. Anketni odgovori upitanih poduzetnika mogu se, osim kao indikatori posebnih manjkova u potrebnim znanjima i informacijama, pročitati i kao posredni zahtjevi da se na županijskoj razini uspostavi stabilan institucionalni “most” između akumulacije sociokulturnoga kapitala u lokalnim mrežama i inovacijskog djelovanja u poduzetničkom sektoru.

Očekivati da će skiciranu zadaću uspjeti obaviti županija vlastitim silama nije, dakako, zasnovano. Takva zadaća nadmašuje aktualne mogućnosti većine županija. Ali je, na temelju razvojne suradnje između pojedinih sudionika nacionalne razvojne politike, sudionika razvojnih praksa pojedinih urbanih središta te županija, moguće izgraditi potrebnu "infrastrukturu". Na predloške takve suradnje upućuju i primjeri stvaranja razvojnih inovacija u lokalnim zajednicama razvijenijih zemalja. Nije, dakako, za sve *pojedinačne* izume nužna skicirana "alijansa". Ali je za osnovne odluke o tome kako će se podupirati novi poduzetnički pravci, i koji, potrebno oblikovati uvjerljivi razvojni horizont.

Njegova nulta razina otpočimlje tamo gdje i *kritika monofunkcionog lokalnog gospodarstva*. Pak, njegova projektivna razina otpočimlje tamo gdje i kritička rasprava o *razvojnom identitetu* županije. Prije spomenuti podaci poučavaju da se njegovo konstituiranje *ne može odvojiti* od ekološke i socijalne osjetljivosti. (Sukladno tomu, djelatnosti koje računaju s predatorskim pravilima i praksama ne mogu biti njegovom osnovom.) No, na drugoj strani, *ne može se ni ponoviti kao unutarnji oblik konzerviranja sociokulturnoga kapitala stečenog fordističkom modernizacijom*, na čemu, nerijetko, ustrajavaju pojedini sudionici korporacijskoga sektora. Spomenute "negativne" odrednice nisu dostatne za uvjerljive izvedbene odgovore. Ali su nedvojbeno u jezgri minimalnih uporišta na temelju kojih županija može/treba odigrati ulogu (jednog od) izazivača novih razvojnih likova i impetusa.

(vi) *Projektiranje infrastrukture*. Temeljni je modernizacijski postulat nacionalne države da je ona *infrastrukturna zajednica* (vidjeti Rogić, 2000.). Slična odredba pogađa i županijsko područje. Na više primjera vidljivo je kako hrvatske županije praktično funkcioniraju samo kao administrativne jedinice; pri tomu u njihovoj unutrašnjosti djeluju snažne sile otpora (primjerice, Ličko-senjska županija; Sisačko-moslavačka županija itd.). One, dakle, nisu konstituirane kao zbiljske infrastrukturne jedinice koje tehničku racionalnost oblikuju "odozdo", na temelju postojećih i projektiranih infrastrukturnih mreža. Već i zbog toga imaju poteškoća u oblikovanju osnovnih razvojnih

silnica. Institucionalno konstruiranje županijske cjelovitosti “odozgo” te poteškoće ne može ukloniti, a nerijetko ih ne može ni ublažiti.

Dodatna činjenica s kojom se, na međimurskom području, mora računati je *naseljska mreža bez izrazita urbanog monopola*. Premda, kako je naznačeno, položaj grada Čakovca u konurbaciji s Varaždinom, gradu osigurava nadmoćan položaj, polarizacijska mu sposobnost nije tolika da se model njegove urbanizacije može uporabiti za infrastrukturnu integraciju cijele županije. Infrastrukturna politika, dakle, upućena je na suradnju s naseljskom mrežom kao cjelinom.

Važnost infrastrukturne politike kao čimbenika poduzetništva posebno povećava činjenica da je županija izravno svezana sa središnjim infrastrukturnim hrvatskim koridorom sjever – jug. To je, poznato je, autocesta Rijeka – Zagreb – Goričan – Ugarska. Na tom koridoru već u bliskoj budućnosti *koncentrirat će se brojne poduzetničke adrese, osobito one koje aspiriraju biti međunarodno konkurentne*. Ide li se tim tragom, nije teško predočiti koliko infrastrukturna županijska politika u Međimurju može biti važan čimbenik gospodarske revitalizacije. K tomu, ona može olakšati i uklanjanje (prije spomenutih) ograničenja u akumulaciji socijalnog kapitala na županijskom području.

(vii) *Zaštita baštine*. U socijalističkoj modernizaciji zaštita baštine bila je ili “neracionalan” trošak ili “ideologijska” zapreka. Tek je razvitak turizma od šezdesetih godina dalje uspio djelomično promijeniti te predrasude. Promjeni je pogodovala i činjenica da od šezdesetih godina dalje, posebice u sklopu poduzetništva velikih gradova, u sastavu međunarodnog gospodarstva jača tzv. *industrija doživljaja, industrija iskustva*. Ona se izravno konstituira na simboličnoj dramtizaciji pojedinih kulturnih ili prirodnih sklopova, a zahvaljujući novostvorenoj privlačnoj snazi tih sklopova oblikuju se različita tržišta usluga. Implikacija promjene izravno pogađa razumijevanje zaštite baštine (i prirodne i kulturne). Zaštita nije samo načelni akt državne vlasti “odozgo” kojim se pojedini prirodni ili kulturni sklop *odvaja* od životnih silnica i svakodnevnih praksa. On se stavlja pod zaštitu eda bi, naprotiv, bio, na drugoj razini, ponovno uključen u te prakse; ali sada kao *razvojno dobro*. Na toj podlozi

osnažile su se, primjerice, posebne strategije razvitka turizma, zdravstva, kulturnog poduzetništva itd.

Postmoderna rasprava dodatno je proširila obzor razumijevanja zaštićena dobra. U atlas su upisana ne samo zaštićena dobra prirodna ili kulturna podrijetla nego i *pojedini životni stilovi*, karakteristični ili za pojedine socijalne skupine ili za pojedine etničke skupine (primjerice životni stilovi seoskog svijeta, manjina itd.). Time je stavljena u izgled i mogućnost da se pojedini identiteti, etnički, socijalni, regionalni itd., javu u ulozi zaštićenih dobara sa sposobnošću izazivanja razvojnih poticaja. U hrvatskim prilikama, koliko je vidljivo, županije su pogodne adrese za usmjeravanje politike zaštite u naznačenu smjeru. Povezana s prije naznačenom obvezom poboljšanja kakvoće rada županijskih institucija te s infrastrukturnom politikom, županijska praksa zaštite može biti moćnim pomagalom revitalizacije i obnove. U tom pogledu u hrvatskim prilikama treba učiti na primjeru dubrovačkog iskustva.

(viii) *Upravljanje lokalnim razvitkom (lokalni menadžment)*. Izgrađivanje i sustava i sklopa upravljanja lokalnim razvitkom u prilikama kakve su hrvatske izazivlje županije na djelovanje na dvije osnovne razine.

Na prvoj razini, županija se javlja kao *pokretač rekonstrukcije - zbiljske regije*. To ne znači da županija postaje regijom. Hrvatske županije samo su u rijetkim slučajevima izjednačive sa zbiljskim regijama (Istra, primjerice). U nekim slučajevima mogu se identificirati i kao zbiljske subregije (Međimurje, primjerice). No, u većini slučajeva one su upravljačke jedinice *koje tek trebaju, oblikujući raznolike razvojne saveze*, potaknuti diferencijaciju regionalnih mreža kojima pripadaju. Identifikacija tih mreža ne implicira i obvezu županije da se samoukine.

Razvojni savezi mogu počivati na mrežama sudionika različita podrijetla. U savez ih, međutim, uključuju pojedini razvojni ciljevi oblikovani na temelju međuovisnosti teritorij - lokalna zajednica - budućnost. Zato se granice zbiljske regije mogu pokazati na posve neočekivanim stranama i područjima. Primjerice, granice regije prometnog koridora Rijeka - Zagreb - Goričan - Ugarska pružaju se u smjerovima posve nekonvencionalnim za predmodernu razumijevanje

regije kao teritorijalne jedinice homogene po odabranom prirodnom mjerilu. Postmoderna predodžba o regiji srodnija je jednoj vrsti *interesne udruge* teritorijalnih sudionika negoli jedinici izravno ovisnoj o prirodnim čimbenicima. Zato o regiji treba misliti kao o “otvorenoj” tvorevini. I, svakako, pluralno. (Jer, jedan teritorijalni sudionik može zainteresirano sudjelovati u raznolikim razvojnim savezima, konstituirajući raznolike regionalne mreže.)

Koliko podaci pokazuju, Međimurska županija nije dosada poklanjala veću pozornost opisanim po-tragama. No obvezivanje ulogom razvojnog sudionika implicira i obvezu sustavnijeg istraživanja takvih mogućnosti. Bitno je uočiti da se time prekoračuje u *imaginarno* “dovršavanje” regionalnih razlika, sukladno sposobnosti lokalnih sudionika da – “koloniziraju” budućnost.

Na drugoj razini, županija se javlja kao *najmanje nepravedan* pokretač i nadzornik *sinergijskih mreža u lokalnom društvu*. Posrijedi je, dakle, uloga “ujedinitelja” i koordinatora raznolikih poduzetničkih aspiracija, programa i potpora. Prirodni kandidati na takvu ulogu u lokalnom društvu, osim županije, još su gradovi, općine ili pojedine korporacijske mreže koje su, zahvaljujući tradicionalnom monopolu, postale “prirodnim” čuvarima likova lokalnoga razvitka (primjerice, turizam na otocima; kovinska industrija u nekoliko srednjih gradova; petrokemija na kutinskom području itd.).

Zašto su županije najmanje nepravedne? Ostane li ta uloga pod nadzorom monopolne korporacijske mreže, posebni sektorski interesi, po pravilu, potiskuju raznolikije silnice lokalne zajednice, pa se zaključni odnos ne može odijeliti od odnosa svojstvena “mekom” kolonijalizmu lokalnoga područja. Zauzme li istu ulogu grad, uloga postaje uporištem stabilne teritorijalne prerađiobe šteta na račun negradskog područja. Drukčije rečeno, ono postaje “pričuvnim” područjem grada za prijenos u gradu rizičnih ili nepoželjnih sklopova i aktivnosti. Zaključno se uspostavlja odnos srodan prijašnjem. Zauzme li istu ulogu općina, njezin odveć reducirani lokalni horizont jedva dopušta doprijeti do mogućnosti sinergijskoga spajanja lokalnih sudionika na zajedničkim razvojnim zadaćama.

Koliko je vidljivo, županija je, po općim obilježjima matične uloge, najmanje udaljena od lika svima jednako (ne)prihvatljiva koordinatora lokalnih razvojnih napora. Dakako, teorijski su mogući raznoliki oblici zlouporabe te mogućnosti. Ali je neprijeporno da je razvojno djelovanje županijskih sudionika ponajviše usmjereno *cjelini* životnih i razvojnih uvjeta lokalne zajednice. Zato je i njihova uloga koordinatora i skupljača razvojnih inicijativa najmanje oštećena partikularnim praksama, jasnije vidljivim u djelovanju ostalih. Dakako, ta se uloga, u prilikama kada područjem vlada veliki grad, može nazrijeti samo načelno. Ali na području horizontalno otvorenom, bez dugoročnih monopola, kakvo je i međimursko, ona ima racionalnu legitimaciju.

GRAD

Već smo u odjeljku o urbanom iskustvu lokalne zajednice pripomenuli da na području Međimurja nema velikih gradova te da je ukupan broj gradskih naselja skroman (tri grada). Većina međimurskog stanovništva je, dakle, na negradskom području. Uzme li se ta činjenica u obzir, razvojna legitimacija međimurskih gradova postaje manje uvjerljiva. No, pri tomu treba razlikovati dvije skupine obilježja koje su u njezinoj podlozi.

Prva skupina obilježja opisuje gradsku strukturu kao posebnu socijalnu/ekologijsku zbilju koja, zahvaljujući tim obilježjima, djeluje u ulozi autonomna proizvođača modernizacije. Takva su obilježja, poznato je, socijalna, funkcionalna i institucionalna gustoća, ubrzano socijalno vrijeme, integrirana imaginarna razina zbilje, labirintsko množenje životnih razlika i srodne. Promatraju li se međimurski gradovi na taj način, lako je uočiti da se samo u sretnim slučajevima pokazuju ulomci takvih osobina u njihovoj zbilji. Već i zbog toga oni *nisu uvjerljivi* u ulozi autonomnih proizvođača pojedinih sastavnica modernosti. Djelomičnom je iznimkom grad Čakovec. Ni u njemu spomenute odrednice nisu posebno dojmljive. Ali projektirana veza s gradom Varaždinom dopušta mu učvrstiti autoritet grada na razini koju ostala dva ne samo da ne mogu dosegnuti nego ni projektirati.

Druga skupina obilježja opisuje gradsku strukturu kao *prirodni okvir* oblikovanja nove tehničke strukture: industrijskoga sektora. Premda je proces industrijalizacije otpočeo u razdoblju prije socijalističkog, u ovom je postao glavnim sadržajem modernizacije. Zahvaljujući tomu, spomenuti su gradovi zadobili autoritet središnjih industrijskih adresa koje u lokalnim okvirima monopolno raspolažu socijalnom perspektivom. Zapošljavanje u industrijskom sektoru nije ostalo ograničeno na skupine stanovnika samih gradskih naselja. Ono se proteglo i na skupine stalno nastanjene na negradskom području. Promjena je, poznato je, učvrstila važnost mješovitog kućanstva kao stožerne socijalne ustanove međimurskog seoskog svijeta. Ona je, na jednoj strani, osigurala unutarne konzerviranje seoskog svijeta, održavajući njegovu razvojnu snagu pretežno na okućnom gospodarstvu (već *tipološki* malom). Pak, na drugoj, osigurala je stalnu raspoloživost/pristupačnost jeftine radne snage poretkom favoriziranu industrijskom sektoru. U ulozi organizatora industrijske perspektive područja, kakve prije industrijalizacije nije bilo, međimurski su gradovi, dakle, uvjerljiviji. Iz te skupine razvojnih uspjeha proizlazi i njihova kandidatura za ulogu mjerodavnih razvojnih sudionika u međimurskoj lokalnoj zajednici.

Nije zanemarljiva ni posebna, *premda pomoćna*, uloga međimurskih gradova u transferu međimurskog radnog kontingenta u razvijene industrije u zapadnoj Europi. Koliko je vidljivo, transfer je poseban po tomu što u njemu sudjeluje i znatan broj onih koji namjeravaju u inozemstvu ostati "privremeno", točno sukladno općoj službenoj etiketi, pa se opet "privremeno" vratiti i onda ponoviti kružnu putanju. Zahvaljujući tomu, o izvozu industrijskoga radništva u zapadno inozemstvo, osim u prispodobama kolonijalne ekonomije, moguće je govoriti i, kako je već naznačeno, pojmovnikom *usporodne urbanizacije*.

Postmoderni iscrpljivanje fordističke industrijalizacije (osim kao predložka pogodna za "jeftinu istočnu radnu snagu") autoritet međimurskih gradova, učvršćen na industrijalizaciji, predvidljivo stavlja na kušnju. Dva su osnovna razloga. Prvi pokazuje da se osloncem na takvu industrijsku strukturu ne mogu projektirati stabilni razvojni uspjesi (osim kao jedna

vrst vatrogasne politike). Drugi pokazuje da je evolucija socijalnih skupina u postmodernom smjeru, s povećanom važnošću kakvoće života i životne autonomije, oblikovala nova mjerila socijalne prihvatljivosti industrijske strukture. Drukčije rečeno, postmoderni rez proizvodi nova regulativna pravila industrije politike. Industrija više nije ni direktivnim (zapovjednim) sektorom gospodarstva ni ekskluzivnim sadržajem gradske modernizacije. Njezino je “prirodno” mjesto subregionalna mreža.

Rez, dakle, *strukturno odvaja* grad i industriju. Dakako, ona se i dalje javlja kao funkcionalni sadržaj urbanizacije. Ali grad više nije njezinom ekskluzivnom adresom. Izvangradska naseljska mreža u subregiji može ponuditi sektoru i prihvatljivija i korisnija rješenja. Razdvajanjem se u gradskoj zbilji oblikuju nova strategijska pitanja. Neovisno o tomu kako se ona praktično formuliraju (u rasponu od pitanja o novoj industriji znanja do pitanja o novoj tercijarnoj gradskoj mreži), posve je očito da se gradsko samopouzdanje više ne može izvesti iz ostvarene sektorske veličine industrije, nego, naprotiv, iz sposobnosti grada da autonomno oblikuje navlastite odgovore na postmoderne promjene. Drukčije rečeno, *razvojna imaginacija (pa ma što ona značila) postupno se premješta prema ulozu temeljnoga gradskog dobra*.

Imaju li međimurski gradovi otvorene putove prema tom dobru? Prije izložena analitička skica akumulacije sociokulturnoga kapitala u međimurskoj lokalnoj zajednici pokazuje da su putovi toliko otvoreni koliko je ostvaren kontinuitet predodžbe o osobnoj i životnoj autonomiji u djelovanju članova lokalne zajednice, navlastito u djelovanju njezinih poduzetnika. Ali i da su toliko zatvoreni, koliko je zatvorena mogućnost “vertikalne” rekonstrukcije sociokulturnoga kapitala, navlastito znanja potrebna i za primjerenu socijalizaciju novih tehničkih likova u svakodnevicu i za njihov strategijski nadzor. Taj uvid prirodno upućuje gradove na djelovanje kojemu je osnovni cilj oblikovanje nove *institucionalne i funkcionalne razine*. Njezina jezgra su *naobrazba, usluge i selekcionirana industrija* koja se oblikuje u *inkubacijskoj mreži* novih naobrazbenih i uslužnih institucija. Dakako, uspjeh takve preobrazbe ovisi izravno o nadzoru dru-

štvene moći kojom grad raspolaže. U međimurskim gradovima njezina je veličina, odmjeri li se samo za-
daćom, skromna. Zato će proces biti predvidljivo us-
poren i obilježen jednom vrstom “suživota” s indu-
strijskom arheologijom. Ali, na drugoj strani, ta okol-
nost izravno nagoni međimurske gradove (kao uosta-
lom i hrvatske) na dugoročnu mobilizaciju. Na toj
podlozi oni se prirodno javljaju kao lokalni razvojni
akteri.

Ide li se skiciranim tragom, dobivaju se tri osnov-
na kruga djelovanja međimurskih gradova kao endo-
genih lokalnih razvojnih aktera. Skicirat ćemo, ukra-
tko, svaki posebno.

(i) *Gradska repeticija županijskih mogućnosti.* Grad
ima sposobnost *ponoviti*, dakako samo na gradskoj ra-
zini, oblike razvojnog djelovanja opisane u pretho-
dećem odjeljku kao pomagala na raspolaganju župa-
niji. Popisu još može dodati sustavni napor na po-
boljšanju kakvoće rada gradskih ustanova. Dakako,
gradska se i županijska razina djelovanja ne mogu iz-
jednačiti. Ako ništa drugo, županijski je rad suočen sa
zbiljom veće teritorijalne mreže te sa sudionicima raz-
nolika podrijetla. Grad je, naprotiv, teritorijalno “sa-
žet”, no s, nerijetko, zdravijom financijskom osno-
vom. Zbog toga se u pojedine pothvate može upustiti
odlučnije nego županija. Posve je očito da se optima-
lan oblik djelovanja postiže *sustavnom suradnjom* grad-
skih i županijskih sudionika. Budući da se na empi-
rijskoj razini njihov rad samo djelomično poklapa,
nije ni nužno sadržaj suradnje mehanički širiti na sve
ono što su obvezatni učiniti i grad i županija. Dostat-
no je suradnjom oblikovati likove djelovanja u samoj
jezgri razvojne obveze. Ponajprije su to osnovna sin-
taktička pravila djelovanja, institucionalna konfigura-
cija, predlošci ujedinjavanja društvene moći potrebne
za postići određene ciljeve te prioritetni oblici efika-
snije akumulacije sociokulturnoga kapitala na župa-
nijskom/gradskom području.

Međimurska zbilja ne dopušta zaključak da su svi
gradovi u županiji jednako sposobni za skicirano part-
nerstvo. Kako je već prije naznačeno, mogućnosti Ča-
kovca su veće negoli ostala dva grada. Zato se partner-
stvo ponajprije treba oblikovati u “dvojcu” županija –
grad Čakovec. Poticajna iskustva i provjereni predlo-

šci mogu se, potom, skrupuloznije rabiti i u ostalim gradovima. Naznaka, dakako, ne implicira da je obvezujuća procedura "jedan po jedan". Implicira tek da je razložno očekivati od suradnje županija - Čakovec raznolikije i šire uporabljive koristi.

(ii) *Poticaaj gradskom poduzetništvu.* U analitičkoj literaturi vidljivo je da grad raspolaže autonomnim mogućnostima razvojne akceleracije, neovisnim o zbilji šire regionalne jedinice u kojoj je smješten. Pri tomu se ističu četiri osnovna sektora djelovanja: oblikovanje gradskog gospodarskog sklopa *po mjeri međunarodnog tržišta*; oblikovanje nove prostorne organizacije grada za *ekonomiju doživljaja*; povišak utjecaja i moći u *komunikacijskim, financijskim i upravnim mrežama*; novo partnerstvo s *nacionalnom vlašću* (vidjeti Rogić, Mišetić, 2002.). Nije teško uočiti da je skicirani sadržaj gradskog poduzetništva ponajprije opis praksa oblikovanih u velikim urbanim središtima koja su sposobna u međunarodnoj razmjeni djelovati samostalno, bez pomoći ili posredovanja nacionalnih mreža kojima matično pripadaju. Budući da hrvatski gradovi nisu takvi, njihove sposobnosti oblikovanja tipičnih likova gradskog poduzetništva ostaju predvidljivo "prekratke" (s iznimkom nekoliko većih).

No, unatoč tomu, nije moguće izazove gradskog poduzetništva ni odbaciti s etiketom: nerealni. Naprotiv, gradsko poduzetništvo, skupljeno na spomenuta četiri osnovna sektora, izravno djeluje kao *generalizirani horizont novih razvojnih izazova* bez kojih se *ne može konstituirati* ni gradsko samopouzdanje ni povoljna perspektiva.

Drukčije rečeno, neovisno o tomu koliko su i međimurski gradovi udaljeni od mogućnosti koje implicira gradsko poduzetništvo, izazovi što ih ono nameće i upućuje gradovima postaju osnovom novih dugoročnih razvojnih ciljeva, ili, osnovom nove gradske razvojne racionalnosti. Koliko je vidljivo, svaki posebni spomenuti sektor gradskog poduzetništva *izravno je komplementaran* prije skiciranim županijskim mogućnostima/obvezama. Predvidljivo je da će njihovo ostvarivanje, na drugoj strani, biti podređeno skromnijim ukupnim mogućnostima županijskoga i hrvatskog društva. Ali, time nije osporena vrijednost gradskog poduzetništva u ulozi generatora nove grad-

ske razvojne racionalnosti. Gradovi će ili djelovati kao poduzetnici ili će se izložiti rizicima involucije koja će ih svesti na mjesnog recipijenta njima kao-tičnih učinaka. Na tom stupnju urbane involucije, podaci pokazuju, grad živi od milodara, a ne od poduzetništva.

(iii) *Upravljanje industrijskom zastarjelošću.* Prije izloženi podaci o akumulaciji subkulturnoga kapitala na području županije, te izravna ovisnost međimurskih gradova o industrijskoj strukturi, oblikovanoj na predlošku periferijskog fordizma, upućuju na to da je snažna poduzetnička akceleracija u međimurskim gradovima *malo vjerojatna*. Tlak konzervirajućih likova tog kapitala te činjenica da periferijski fordizam, uspješnije nego drugi predlošci industrijske politike, zadovoljava potrebe za masovnim zapošljavanjem, *izravno su svezani s tradicionalnom industrijskom predodžbom o socijalnoj i životnoj sigurnosti pojedinca*. Na toj je podlozi manje vjerojatan i inovacijski poduzetnički stil. Vjerojatniji je, naprotiv, poduzetnički stil kojemu je glavni cilj životna autonomija naspram direktivnih volja industrijskoga sektora, ali oblikovana na podlozi “srednjoškolske” predodžbe o profesionalnoj izvrsnosti i *socijalno* produžene trajnosti periferijskoga fordizma u industrijskom sektoru.

Time pred poduzetništvo hrvatskih gradova (a i županija) izbija posve nova zadaća: *upravljati zastarjelošću eda bi se uklonila opasnost od njezine evolucije u središnju razvojnu zapreku*. Drukčije rečeno, gradu se nameće posve specifična zadaća. Ona, na jednoj strani, obvezuje na poticaje klasičnom i gradskom poduzetništvu. Ali, na drugoj strani, zato što su programi poticaja istodobno i programi povećanja područja i broja socijalnih rizika, ona obvezuje i na racionalno upravljanje razvojnom zastarjelošću kako njegovi glavni likovi ne bi evoluirali u konfliktnu zapreku. Reći da, zbog toga, snaženje poduzetništva treba biti i socijalno i ekologijski osjetljivo, nije dostatno. Nije, jer proces postmodernizacije, koji se na taj način ustaljuje kao uporište razvojne racionalnosti, nameće *izvedbeno* određivanje likova osjetljivosti u horizontu *poduzetničke* obnove.

Koliko je skicirana gradska zadaća ostala nejasna, pokazuje i praksa “zbrinjavanja” gubitnika u procesi-

ma tehničke transformacije tradicionalnoga industrijskog sektora u tekućem razdoblju. Gubitnici se etiketiraju naslovom: socijalna žrtva, i postaju korisnicima pojedinih oblika (premda, svakako, nedostatnih) državne socijalne skrbi. Promatra li se proces iz postmodernizacijske perspektive, nije teško uočiti da se na taj način zastarjelost – produžila. Provedena je, doduše, tehnička rekonstrukcija pojedinog pogona. Ali je, na drugoj strani, posredno obuhvatila *i tehničko i funkcionalno aziliranje* jednoga dijela radno sposobna stanovništva čime se, zbiljski, povećava broj onih koji žive od – rente. (U ovom slučaju rentira se nezaposlenička bijeda). Ukupna bilanca nije, dakle, nova razvojna akceleracija, *nego povećana pasivnost*; nju sada ne uzdržava tradicionalni industrijski sektor nego državna socijalna skrb (no nerijetko ni ona).

Gradska poduzetnička obnova u postmodernoj predodžbi, naprotiv, sastavnicom tehničke rekonstrukcije industrijskoga sklopa drži *i rekonstrukciju sociokulturnoga kapitala industrijskih zaposlenika*. Rekonstrukcijom sociokulturnoga kapitala zaposlenik ne stječe i zajamčeno pravo na prošlo/buduće radno mjesto. Ali mu novi sociokulturni kapital, kojim sada raspolaze, omogućuje ukloniti opasnost od aziliranja i *ostati funkcionalno integriran u novu industrijsku zbilju*. Podaci pokazuju da je za naznačeni smjer (post)modernizacije industrijskog sektora državna skrb ostala, uglavnom, prekratka. Ostala je, oponašajući je, uglavnom i županijska. Grad, naprotiv, prihvaćajući novu ulogu organizatora postmodernizacije, kao sastavnice vlastitoga poduzetništva, stječe i polazne “kvalifikacije” za posao koordinatora i upravljača zastarjelošću. Štoviše, uspjesi u tom poslu mogu postati autonomnim izvorom obnove razvojnog autoriteta grada. Razlog je, zapravo, jednostavan. Po podrijetlu, grad je teritorijalnom korporacijom. To znači da je tehničko i funkcionalno aziliranje gradskog stanovništva prvi i glavni izvor njegove dezintegracije. I pogađa grad prije od države. Zato je grad i uvjerljivijim tumačem postmoderne racionalnosti od drugih razvojnih sudionika.

U sustavu organizacije lokalne uprave/samouprave u Hrvatskoj općina je jednom vrstom rezidualne tvorevine. Oblikuje se tamo gdje nije moguće ustanoviti minimalne uvjete za status grada. Ta činjenica izravno određuje i razvojni potencijal općine kao sudionika u društvenoj preobrazbi. Posrijedi je sudionik, negativno rečeno, *negradskog svijeta*. Najveći njegov dio, poznato je, zauzima *seoski svijet*. Stoga razvojni položaj seoskog svijeta izravno određuje i osnovu na kojoj općine mogu djelovati kao razvojni sudionici.

Sustavnije analize pokazuju da je u hrvatskom društvu seoski svijet uglavnom "prostor iza". (Vidjeti Štambuk, Mišetić, Rogić, 2002.) On tijekom dužega razdoblja akumulira negativne učinke i socijalističke i predsocijalističke modernizacije. Negativni učinci nisu ograničeni samo na pojedine sektore gospodarskog posustajanja, nego su generalizirani, pa *strukturno presijecaju* seoski svijet na svim glavnim sektorima oblikovanja sposobnosti za razvitak, u rasponu od demografskog do ekološkog i kulturnog. Drukčije rečeno, seoski je svijet u hrvatskom društvu *u sutonskom razdoblju*, bez čvrstih uporišta potrebnog samopouzdanja.

Očekivati, stoga, da će općine odigrati važniju ulogu u poticanju endogenih poduzetničkih likova znači odvažiti se na jednu vrstu slabo, ili gotovo nika-ko obrazloživa optimizma. Najveća je poteškoća pri tomu manjak sociokulturnoga kapitala. Manjak se ne očituje samo u zastarjelosti pojedinih oblika znanja ili habitusa, *nego u iscrpljenosti mogućnosti njegova utje-
lovljivanja*. Općinama, dakle, ponajprije nedostaje razvojno sposobno stanovništvo. Modernizacijska je bilanca u tom pogledu izrazito asimetrična. Ne samo na štetu seoskoga svijeta nego i na štetu hrvatskoga društva u cjelini (s iznimkom nekoliko većih gradova).

Na međimurskom području, u granicama županije, nalaze se 22 općine. Prema podacima dobivenim popisom stanovništva 2001. (vidjeti Klarić-Kukuz, 2002.), na području općina (i negradskih naselja) živi 80,8% međimurskog stanovništva. Ostalih 19,2% živi u spomenuta tri gradska naselja. Kako je prije naznačeno, razdioba po shemi gradsko - negradsko sta-

novništvo ne poklapa se s razdiobom po shemi poljodjelsko – industrijsko stanovništvo, ili kojom drugom sličnom razdiobom. Razlog je u činjenici da je stanovništvo u općinskim naseljima (selima) organiziralo svakodnevni život na podlozi dvojnog kućanstva. Stoga se ista skupina javlja i u sektorima gradskog gospodarstva (pretežno tradicionalna industrija) i u poljodjelstvu. Prednost je takva predložka, poznato je, što se u njemu uspješno nadziru rizici koji bi proizašli iz činjenice da je kućanstvo jednosmjerno ovisno o radu u samo jednom sektoru. Manjak mu je, međutim, što konzervira sitno poljodjelsko gospodarstvo, pretežno na okućnici, i na taj način konkurentijski potencijal poljodjelstva svodi na simboličnu veličinu.

Koliko je vidljivo, međimursko poduzetništvo pretežno je ukorijenjeno u spomenuta tri grada. To ne znači da su svi poduzetnici s formalnim statusom i gradski stanovnici. No, većinski je dio svoje poduzetničke poslove razvio i oblikovao u granicama gradskog gospodarstva, računajući, ponajprije, na društveni okoliš međimurskih gradova. Primjeri poduzetništva po općinama pokazuju da ono nije izrazito ovisno o lokalnom tržištu. Ali je, nedvojbeno, manji udio stanovništva na seoskom području pripravan na poduzetnički način ponašanja. Prije spomenuta ograničenja, osobito u pogledu na pristupačnost znanjima, informacijama, savjetima i vezama na seoskom području, su i oštrija i ustrajnija. Zato su poduzetnički uspjesi vjerojatniji na tradicionalnim sektorima, kakvi su, primjerice, graditeljstvo ili obrtničke usluge u kućanskoj svakodnevici. Pak, oni ovisniji o raspolaganju novim uvidima i znanjima lakše uspijevaju u gradskoj zbilji. Na seoskom području su rjeđi i oblikovani su pod posebnim okolnostima.

Skicirana osnova razvojnog djelovanja općine omogućuje joj tri osnovne skupine potpornih poslova.

(i) *Općinska repeticija županijskih mogućnosti.* Uporabljivi naslov može izazvati zabunu. Ovlasti općine, kao i teritorijalni okvir njezina djelovanja, neusporedivo su skromnije, pa je već i pomisao na jednu vrstu usporedbe sa županijom problematična. No, naslovom se i ne cilja u tom smjeru, nego se upozoruje da

je opći predložak razvojne autonomije u općini strukturno sukladan predlošku mobilizacije u županiji. Napokon, većinu spomenutih mogućnosti županija ne može ostvariti bez suradnje s članicama općinske mreže, jer je županijski teritorij, osim posebnih županijskih zaštićenih područja, istovrstan općinskim teritorijima. Ostvarivanje spomenutih županijskih mogućnosti, dakle, kako nije teritorijalno apstraktno, prirodno se podvrgava lokalnoj provjeri *u horizontu lokalne racionalnosti*.

U takvu kontekstu posebnu vrijednost zadobivaju oni poduzetnički programi i zamisli koji uspješnije proizvode *povoljne izvanjske (eksterne) efekte u pojedinim općinama*, kakvi su, primjerice, poboljšanje lokalne infrastrukture, pružanje perspektive mlađem stanovništvu, unos novih spoznaja u lokalnu predodžbu o budućnosti, povećanje socijalne i ekologijske privlačnosti područja i slični. Većina se takvih učinaka skuplja oko dva osnovna (poželjna) tipa. Prvi tip učinaka izazivlje povoljne promjene u stanovništvu (eda bi se razvojno popravila njegova demografska obilježja). Drugi tip učinaka poboljšava predodžbu o području u javnoj komunikaciji. Zahvaljujući tomu, poboljšava se i ocjena mogućnosti područja za oblikovanjem novih razvojnih pothvata ili događaja. Međusobna semantička udaljenost skiciranih tipova dostatno je velika da se u međuprostoru mogu izgraditi viševrsni predlošci lokalne racionalnosti, dostatno za primjerenost i precizno vrednovanje najvećeg broja hipotetičnih poduzetničkih pokušaja. Zato je i općina, baš kao i županija, nužno upućena na osnaživanje i izazivanje civilnih mreža i lokalne javnosti.

(ii) *Seosko poduzetništvo*. Konvencionalna predodžba o poduzetništvu oslanja se na njegove sektorske i gospodarske parametre. U toj slici složenica: seosko poduzetništvo i nije posve prikladna. Njome, za svrhu ove analize, označujemo onaj skup poduzetničkih praksa i zamisli kojemu je cilj *postmoderna obnova seoskoga svijeta*. Analize pokazuju da se ta obnova ne može uspješno oblikovati reducira li se na prigodne gospodarske dosjetke. Njezina uspješna inačica implicira obvezu razvojnih sudionika da oblikuju *usporedne i međusobno sukladne prakse kulturne, gospodarske i socijal-*

ne preobrazbe seoskoga svijeta, kako bi se on osposobio za ulogu *razvojne alternative izravno svezane s likovima obzirnog/održivog razvitka*.

U prijašnjim smo ulomcima upozorili kako se ne može izvangradsko područje izjednačiti sa seoskim područjem. Premještanje industrijskoga sektora u subregionalnu naseljsku mrežu, dakle i u mrežu međimurskih općinskih naselja, jedan nemali dio seoskog svijeta trajno odvaja od njegove osnove. Sukladno tomu, mogućnosti postmoderne obnove seoskoga svijeta, gdje se on konstituira u likovima i po pravilima obzirna/održiva razvitka, *ne obuhvaćaju* cijeli izvangradski prostor. Jedna od važnijih odrednica postmoderniteta očituje se i u tome što se industrijski sektor trajno uključuje i u strukturu izvangradskog područja, pa praktično djeluje kao proizvodno dobro *bez ekskluzivne lokacijske adrese*: ona može biti gradska koliko i negradska. U tom okviru bolje uspijeva i klasično poduzetništvo. No područja i naseljske mreže bez takvih promjena mogu se uputiti autonomnim smjerom. U njemu orijentirajuće načelo nije industrijalizacija sela nego *revitalizacija ruralnih životnih stilova*. Posve je očito da je za tu vrstu "specijalizacije" potreban nov sociokulturni kapital. Bez njega nemaju izgleda ni posebni, iz revitalizacije izvedeni, primjeri poduzetništva. Zato općine, surađujući sa županijom, mogu, djelujući kao "agent" takve intencije, razviti i posebne strategije potpore. Sudi li se po "prirodnoj" razdiobi uloga i ovlasti u organizaciji lokalnoga razvitka, taj posao nema obaviti tko drugi.

(iii) *Zaštita lokalnih identiteta*. U analizi mogućnosti djelovanja županije na lokalnom razvitku upozorili smo na važnost aktivne zaštite prirodnih i kulturnih dobara. Njihova primjerena simbolična dramatiizacija dopušta njihovu vrijednost *imaginarno povećati* a zaštićena dobra prometnuti u moćne socijalne i kulturne magnete s brojnim poticajnim učincima i na lokalni i na nacionalni razvitak. U tom "paketu", dakaako, obvezatna je sudjelovati i općina, jer bez njezine suradnje i nije moguće lokacijski konkretno oblikovati skiciranu strategiju.

No, osim te razine vidljiva je i posve specifična lokalna razina na kojoj je regulacija svakodnevice izravno ovisna o likovima lokalnoga identiteta. Seosko

poduzetništvo, kao izraz intencije da se revitalizira postmoderno selo, ne može se uspješno poticati i izazivati bez komplementarne i sukladne aktivne zaštite lokalnih identiteta. Retrogradna interpretacija takve zaštite mogla bi osnažiti tendencije fosilizacije koje, predvidljivo, okončavaju u jednoj vrsti simulacije (i, zašto ne, manipulacije). Premda u lokalnim zajednicama, ima li se u vidu njihova demografska i socijalna iscrpljenost, takve tendencije nisu posve odsutne, njihova je razvojna uvjerljivost mala. Glavni im je manjak što jednu razvojnu mogućnost seoskog svijeta u sutonskom razdoblju pretvaraju u nov izvor direktivnih ovisnosti (slično industrijskom sektoru u razdoblju socijalističke modernizacije).

Aktivna zaštita lokalnih identiteta, naprotiv, ima poticajni cilj. Najveći dio njezina praktična sadržaja sastoji se od obnove sociokulturnoga kapitala, točnije njegova dva lika: utjelovljenoga i opredmećenoga. Time se prema lokalnoj zajednici, "unutra", otvara novo područje aspiracija, usluga i proizvodnih postupaka; pak, prema "van", područje se predstavlja u mreži posebnih atrakcija koje mogu biti moćnim pomagalom u stvaranju nove privlačnosti područja i njegove razvojne pristupačnosti i prikladnosti. Kombiniraju li se takvi likovi s ekolozijskim i kulturnim dobrima/atrakcijama na ukupnom području županije, spomenutim prije, a i susjednih županija, dobiva se snažan izvor novih razvojnih poticaja. I pouzdana poduzetnička osnova.

LITERATURA I IZVORI

- Castells, M. (2000.), *Uspón umreženog društva*, Golden Marketing, Zagreb.
- Čavrak, V. (2002.), Strategija i politika regionalnog razvoja Hrvatske, Zagreb, *Ekonomija/Economics*, god. 9, br. 3, str. 645-662.
- DSZ (1994.), *Popis stanovništva i domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 1991.*, Dokumentacija 882, Zagreb.
- DSZ (2001.), Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2001, Zagreb.
- Horvat, R. (1907.), *Povijest Međimurja*, Plazzerova knjižara, Varaždin.
- Klarić-Kukuz, Lj. (2002.), *Usporedna analiza razvitka gradova u Međimurju u 20. stoljeću*, diplomska radnja, Hrvatski studiji, Zagreb.
- Laci, S. (1994.), Neke značajke suvremenog demografskog razvoja u Međimurju, u: Bartolić, Z. (ur.), *Hrvatski kajkavski kalendar*, Matica Hrvatska, Čakovec.

- Maleković, S. (2002.), Oslonac na razvitak "odozdo" i lokalne razvojne inicijative - moguća opcija za razvitak sela u Hrvatskoj, u: Štambuk, M., Rogić, I., Mišetić, A. (ur.), *Prostor iza*, Institut Pilar, Zagreb.
- Rogić, I. (2000.), *Tehnika i samostalnost*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Rogić, I., Mišetić, A. (2002.), Neka uporišta gradskog poduzetništva u Hrvatskoj, u: Čengić, D., Vehovec, M. (ur.), *Poduzetništvo, institucije i sociokulturni kapital*, Institut Pilar, Zagreb.
- Štambuk, M., Rogić, I., Mišetić, A. (ur.) (2002.), *Prostor iza. Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*, Institut Pilar, Zagreb.